

УДК 712.253:58]:502.4(477.8)

О.М. БАЙРАК¹, Ю.О. КЛИМЕНКО², О.О. ІЛЬЄНКО³

¹ Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
Україна, 03035 м. Київ, вул. Митрополита Василя Липківського, 35

² Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

³ Державний дендрологічний парк «Тростянець» НАН України
Україна, 16742 Чернігівська обл., Ічнянський р-н, с. Тростянець, вул. Леніна, 1

МОНІТОРИНГ СТАНУ ДЕЯКИХ ЗАПОВІДНИХ ДЕНДРОПАРКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

За результатами наукової експедиції, яка відбулася під час Всеукраїнського науково-практичного семінару на тему «Соціально-екологічна роль заповідних дендропарків України» (липень 2015 р.), наведено оцінку стану дендрофлори та відповідності заповідному статусу чотирьох дендропарків загальнодержавного значення: «Хоростківський», «Гермаківський» (Тернопільська обл.), «Високогірний» і «Дружба» (Лвано-Франківська обл.).

З'ясовано, що всі досліджені дендропарки, закладені у другій половині ХХ ст. як колекції дендрофлори місцевих та інтродукованих видів і культиварів з метою їх випробування у різних умовах рівнини та гірської місцевості, відрізняються за видовим складом рослин, принципами ландшафтного будівництва, підпорядкуванням, площею, етапами розвитку, станом насаджень і функціонуванням розсадників. За складом дендрофлори досліджені об'єкти утворюють такий ряд у бік збільшення: «Хоростківський» — 187 видів і культиварів, «Дружба» — 204, «Високогірний» — 213, «Гермаківський» — 282 таксони. За результатами анкетування учасників семінару найвищий рейтинговий бал з урахуванням низки показників отримав дендропарк «Високогірний».

Установлено негативні тенденції розвитку дендропарків, зокрема таксономічну та ландшафтну деградацію («Хоростківський», «Гермаківський»). Запропоновано заходи з оптимізації насаджень та поліпшення системи догляду за ними. Показано, що за структурою, діяльністю, значенням досліджені об'єкти відповідають статусу дендрологічного парку загальнодержавного значення як науково-дослідної природоохоронної установи, а їх стан у цілому є задовільним.

Ключові слова: дендропарки загальнодержавного значення, дендрофлора, збереження.

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (1992) дендропарками загальнодержавного значення є парки, створені з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах видів дерев і кущів та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання. Нормативно-правовим документом, на підставі якого діють дендропарки, є «Положення про дендропарк», у якому зазначено завдання, напрями діяльності, підпорядкування, особливості використання земельних ділянок, основні вимоги щодо природоохоронного режиму. Пріоритетними є питання щодо організації постійного догляду за існуючими колекція-

ми та збагачення їх новими видами і культиварами.

До складу природно-заповідного фонду України станом на 01.01.2015 р. входять 19 дендрологічних парків загальнодержавного значення та 36 місцевого значення, які нерівномірно розташовані у різних регіонах України та відрізняються за площею, природно-кліматичними умовами існування, історією створення і розвитку, що зумовлює багатство сучасної колекції дендрофлори та ландшафтну структуру парку [1].

Насадження дендропарків зазнають постійні зміни внаслідок сезонного розвитку рослин, збільшення віку дерев та кущів і впливу природних та антропогенних чинників. Тому періодично слід проводити дослідження таксономічного складу, ландшафтів і фітоценозів

© О.М. БАЙРАК, Ю.О. КЛИМЕНКО, О.О. ІЛЬЄНКО,
2015

дендропарків для встановлення тенденцій змін та розробки заходів з оптимізації насаджень.

З метою пропаганди досвіду інтродукції та акліматизації рослин для оптимізації парків та зелених зон міст і селищ у різних регіонах України з 2011 р. кафедра заповідної справи Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Мінекології (ДЕА) проводить щорічний Всеукраїнський науково-практичний семінар на тему «Науково-освітня роль заповідних парків України» на базі парків у різних областях України.

З 30 червня до 3 липня 2015 р. проведено Всеукраїнський науково-практичний семінар на тему «Соціально-екологічна роль заповідних дендропарків України», співorganizаторами якого були науковці кафедри та Центру заповідної справи ДЕА, члени Ради ботанічних садів і дендропарків України.

Учасниками семінару (понад 50 осіб) були представники (директори, завідувачі, наукові співробітники) дендрологічних парків України («Софіївка» (м. Умань), «Олександрія» (м. Біла Церква), «Тростянець» (Чернігівська обл.), «Асканія-Нова» (Херсонська обл.), «Сирецький» (м. Київ), «Високогірний», «Дружба» (Івано-Франківська обл.), «Хоростківський», «Гермаківський» (Тернопільська обл.), «Устимівський», «Криворудський» (Полтавська обл.), «Чернівецький» (м. Чернівці), «Березнівський» (Рівненська обл.)) і двох ботанічних садів (Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка НАН України та Кременецький ботанічний сад), а також науковці та викладачі університетів, науково-дослідних закладів, аспіранти.

У доповідях учасників семінару було висвітлено сучасний стан колекцій дендрофлори, напрями їх вивчення та використання. У резолюції науково-практичного семінару перелічено заходи для вирішення загальних проблем дендропарків (видалення хворих, відмерлих дерев та самосіву), зазначено необхідність збагачення колекцій новими видами і культиварами, вивчення стійкості деревних рослин та їх впровадження в озеленення міст і селищ тощо.

Учасники семінару здійснили наукову експедицію до чотирьох дендропарків загальнодержавного значення («Хоростківський», «Гермаківський», «Високогірний», «Дружба»), двох місцевого значення («Заліщицький» та «Білокриницький»), відвідали парки зеленої зони м. Тернопіль, ділянки національного природного парку «Дністровський каньйон», ботанічного заказника «Княздвірський» (найбільше місцезростання реліктової рослини *Taxus baccata* L. в Україні).

Одним із завдань науково-практичного семінару була оцінка стану відвіданих дендропарків. Проведено анкетування учасників семінару для визначення рейтингової оцінки дендропарків за такими показниками: таксономічне багатство, різноманіття садово-паркових ландшафтів, доглянутість території, наявність і функціонування розсадника, видання науково-освітньої продукції.

За літературними даними наводимо загальні відомості про чотири дендропарки загальнодержавного значення, два з яких розташовані у межах Західного Поділля на Тернопіллі («Хоростківський» та «Гермаківський»), решта — на Івано-Франківщині («Дружба» ім. З.Ю. Павлика — у Прикарпатті, «Високогірний» — у Карпатах) (таблиця).

Усі досліджені дендропарки закладено у другій половині ХХ ст. як колекції дендрофлори місцевих та інтродукованих видів і культиварів з метою їх випробування у різних умовах рівнини та гірської місцевості. Статус заповідної території отримали у 1983 р. Планування дендропарків зумовлене загальними принципами паркобудівництва з певними особливостями, які визначали засновники парків.

Детальну інформацію про історію створення та розбудову дендропарків наведено у монографіях, науково-популярних та довідникових виданнях [1, 3—9].

Дендропарк «Гермаківський» заснований за ініціативи заслуженого лісівника України М.Г. Денеки як маточник для заготівлі насіння та живців. Під час закладання парку висаджено від 5 до 100 і більше рослин кожного виду рядовими посадками або у вигляді гаїв

(наприклад, кількість рослин *Pseudotsuga mensiesii* (Mirb.) Franco, якими обсаджено доріжки, перевищувала 3200). Для створення алеї використано *Larix decidua* Mill., *Picea abies* (L.) Karst., *P. pungens* Engelm. 'Glauca', *Pinus strobus* L., *Juniperus virginiana* L. та ін. [3]. Сучасна колекція налічує 218 видів та 64 культивари дерев, кущів, напівкущів та ліан [9]. Трапляються рослини малопоширених екзотичних видів — *Cunninghamia lanceolata* Lamb., *Calocedrus decurrens* (Torr.) Florin, *Taxus baccata* L., *Koelreuteria paniculata* Lam. тощо. Насадження загущені. Навколо будівлі Гермаківського лісництва створено декоративні посадки, в яких зростають рослини малопоширених видів, зокрема *Cratogeomys japonica* D. Don. При дендропарку є невеликий розсадник, в якому вирощують посадковий матеріал лісових культур та декоративних рослин для озеленення.

Дендропарк «Хоростківський» засновано садівником-дендрологом, заслуженим працівником сільського господарства, Відмінником охорони природи України В.Г. Корчемним. Планування дендропарку регулярне (у партерній частині) з вкрапленням ландшафтних ділянок [6]. Завдяки наявності довгих прямолінійних доріжок парк відрізняється від інших дендропарків за плануванням. Доріжки обсажені *Picea pungens* 'Glauca', *P. abies*, *Larix decidua*, *L. sibirica*, *Pinus sylvestris*, *Thuja occidentalis* 'Co-

lumna', *Tilia cordata*, *T. platyphyllos*, *Fraxinus excelsior*, *Aesculus hippocastanum*, які утворюють тіністі алеї, що залишають сильні враження у відвідувачів [5]. У насадженнях між доріжками трапляється багато цінних малопоширених видів хвойних та листяних рослин, зокрема загальну увагу привертає колекція магнолій (*Magnolia hypoleuca* Siebold & Zucc., *M. × soulangeana* Soul. та ін.) [5].

Через високу щільність та зімкнення крон дерев і кущів у партерній частині спостерігається загущення та висока конкуренція між рослинами окремих видів, що знижує естетичну цінність ландшафтних груп.

Дендропарк «Високогірний» закладено на території Бистрицького лісництва (кв. 62) на висоті 900—1300 м н.р.м. за ініціативи начальника відділу лісового господарства Івано-Франківського обласного управління лісового господарства, лісової та деревообробної промисловості П.А. Трибуна та заступника директора з лісового господарства Надвірнянського лісокомбінату Ю.В. Юркевича. Це єдиний дендропарк в умовах високогір'я на теренах Європи, який має унікальний склад дендрофлори [7]. Цінними є насадження географічних культур кедрових сосен (*Pinus* L. секція *Cembrae* Spach., зокрема, *P. cembra* L., *P. koraiensis* Siebold & Zucc. та *P. sibirica* Du Tour.), сформовані за участі В.І. Ступора та К.К. Смаглока,

Загальна характеристика дендропарків західної України

General characteristic of dendrological parks of Western Ukraine

Назва	Місце розташування	Рік створення	Площа, га	Підпорядкування	Кількість таксонів
Хоростківський	Гусятинський р-н, м. Хоростків	1972	18	Подільська дослідна станція Тернопільського інституту агропромислового виробництва Національного університету біоресурсів і природокористування	187
Гермаківський	Борщівський р-н, с. Гермаківка	1956	56	ДП «Чортківське лісове господарство»	282
Дружба	Тисменицький р-н, с. Утринів	1970	10	Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника	204
Високогірний	Надвірнянський р-н, с. Бистриця	1967	124	ДП «Надвірнянське лісове господарство»	213

а також модрин (*Larix Mill.*), ялин (*Picea Dietr.*), ялиць (*Abies Mill.*) тощо. На території дендропарку прокладено маршрут екологічної стежини зі схемами (пізнавальними), етикетками, які містять з інформацію щодо назв, систематичного положення та походження рослин. У розсаднику інженер дендропарку Ю.Д. Яремчук вирощує сіянці важливих лісових та декоративних культур.

Засновником дендропарку «Дружба» є викладач Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника З.Ю. Павлик. Нині у колекції дендропарку налічується 203 види і культивари дерев, кущів та ліан, а також 270 видів трав'янистих рослин (загальне таксономічне багатство — 473 види та культивари) [8]. У дендропарку є старий парк (загущений) і невелика ділянка сучасних насаджень інтродукованих дерев та кущів. Найбільшу площу займають дослідні ділянки лікарських, зернових, овочевих і технічних культур та плодовий сад, тобто дендропарк за структурою нагадує ботанічний сад. Рослини найцінніших видів і культиварів зосереджено у розсаднику. Територія потребує впорядкування відповідно до завдань заповідних дендропарків, зокрема створення насаджень за принципами ландшафтної архітектури.

За результатами анкетування учасників семінару визначено рейтингову оцінку відвіданих парків. Найвищі бали за всіма показниками отримав дендропарк «Високогірний», дещо поступається йому дендропарк «Дружба». Інші дендропарки за всіма показниками отримали різні бали, але в цілому мають приблизно однакову оцінку, хоча деякі дендрологи вище оцінили цінність колекції Хоростківського дендропарку, а стан догляду — у Гермаківського.

У всіх дендропарках виявлено зумовлену процесами розвитку рослинного компонента певну диспропорцію в об'ємно-просторовій організації між розмірами композиційних утворень (компактних декоративних груп та дерев-солітерів) і розмірами вільного простору галявин, які з часом зазнають суттєвого зменшення внаслідок природного збільшення розмірів

рослин та прогресуючої експансії аборигенних видів (розширення за їх рахунок узлісь).

Незважаючи на те, що кожний з досліджених дендропарків має свої завдання, зазначена диспропорція має місце в усіх установах, а найпомітніша — в Хоростківському дендропарку. Без вжиття заходів з догляду за рослинами, насамперед інтродуцентами, естетична складова, тобто декоративний аспект, з часом може бути зведена нанівець. Безумовно, що й інша складова, пов'язана з біологічними особливостями росту та розвитку рослин, зокрема їх продуктивність, унаслідок конкуренції з боку рослин місцевої флори також значною мірою деградує і без цілеспрямованого догляду може призвести до елімінації цих рослин.

Збереження дендропарків неможливе без урахування змін, які притаманні їм як штучним фітоценозам під впливом як природних, так і антропогенних чинників. Будь-які зміни, котрі відбуваються в паркових культурфітоценозах, є переважно екзогенетичними, тобто спричинені активною діяльністю людини, або, навпаки, її бездіяльністю впродовж тривалого періоду. На території досліджених парків спостерігається таксономічна та ландшафтна деградація насаджень.

У всіх дендропарках необхідно провести загальноприйнятні лісотехнічні заходи, насамперед видалити самосів аборигенних видів, для окремих куртин інтродуцентів зменшити їх щільність за рахунок видалення рослин, які відстали у рості та розвитку, що сприятиме забезпеченню нормальних умов для зростання інтродуцентів та особливо цінних аборигенних видів. У цьому контексті варто пригадати такий вислів: «Сад живе до тих пор, пока его любят и пестуют. Оставленный без ухода и внимания, он исчезает, превращается в миф, легенду... Чтобы существовать, сад нуждается в непрерывном и целенаправленном воспроизведении своего образа...» [2].

Серед перспективних напрямів розвитку досліджених дендропарків слід зазначити збагачення колекцій цінними декоративними культиварами (насамперед карликовими хвойними, які користуються широким попитом в

озелененні); пошук посухостійких видів серед аборигенних та інтродукованих рослин, що є актуальним у зв'язку з аридизацією клімату; посилення освітньо-виховної роботи та комерційної діяльності.

Результати обстеження чотирьох дендропарків загальнодержавного значення («Хоростківського», «Гермаківського», «Дружба» та «Високогірного») засвідчили, що за структурою, діяльністю, значенням вони відповідають статусу дендрологічного парку загальнодержавного значення як науково-дослідної природоохоронної установи, їх стан у цілому є задовільним. Вони відрізняються за видовим складом дендрофлори, концепцією насаджень, функціонуванням розсадників. Установлені негативні тенденції розвитку дендропарків (зокрема таксономічна та ландшафтна деградація) можуть бути ліквідовані шляхом оптимізації насаджень за принципами ландшафтного мистецтва та поліпшення системи догляду за ними. Досліджені дендропарки мають важливе науково-освітнє, рекреаційне та еколого-культурне значення.

1. Байрак О.М. Заповідні дендрологічні парки України / О.М. Байрак. — Полтава : Дивосвіт, 2014. — 56 с.
2. Вергунов А.П. Вертоград: Садово-парковое искусство России (от истоков до начала XX века) / А.П. Вергунов, В.А. Горохов. — М. : Культура, 1996. — 431 с.
3. Денека М.Г. Гермаківський дендропарк / М.Г. Денека. — Львів: Каменяр, 1982. — 32 с.
4. Заповідні території України. Ботанічні сади та дендропарки України / упор. В.В. Кваша, О.О. Семенова, Н.В. Чувікіна. — К. : Максимус, 2010. — 296 с.
5. Клименко А.В. Хоростківський дендропарк / А.В. Клименко, Ю.А. Клименко // Проблеми ландшафтної архітектури, урбоєкології та озеленення населених місць. Матеріали Першого міжнародного семінару. — Львів, 1997. — Т. 1. — С. 197—198.
6. Корчемний В.Г. Хоростківський дендрологічний парк — зелена скарбниця Західного Поділля / В.Г. Корчемний. — Тернопіль : Тернограф, 2007. — 264 с.
7. Олексів Т.М. Деревя і куші дендропарку «Високогірний»: 40-річний період апробації / Т.М. Олексів, В.І. Питлюк. — Івано-Франківськ : Фоліант, 2008. — 156 с.
8. Рослини дендрологічного парку «Дружба» імені З. Павлика : Каталог-довідник / [Т.І. Козак, В.В. Куліш, О.Я. Куцела та ін.] : за ред. В.І. Парпана. — Івано-Франківськ : Вид-во нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. — 28 с.
9. Чуприна П.Я. Культурная декоративная дендрофлора Прикарпатья и Закарпатья / П.Я. Чуприна, Л.И. Пархоменко, Ю. А. Клименко // Интродукция и акклиматизация растений. — 1992. — Вып. 17. — С. 33—45.

REFERENCES

1. Bayrak, O.M. (2014), Zapovidni dendrologichni parky Ukrainy [Protected dendrological parks Ukraine]. Poltava, Dyvosvit, 56 p.
2. Vergunov, A.P. and Gorohov, V.A. (1996), Sadovo-parkovoe iskustvo Rossii (ot istokov do nachala XX veka) [Landscape art in Russia (from its origins to the early twentieth century)]. Moscow, Cultura, 431 p.
3. Deneka, M.G. (1982), Germakivskiy dendropark [Germakivskiy arboretum]. Lviv, Cameniar, 32 p.
4. Klymenko, A.V. and Klymenko, Y.A. (1997), Khorostkovsky dendropark [Khorostkivsky arboretum] Problemy landshaftnoyyi arkhitektury, urboekologii ta ozelenenia naselenykh misc. Materialy pershogo mignarodnogo seminaru [Problems landscape architecture, urban ecology and gardening settlements. First International Workshop Materials]. Lviv, pp. 197—198.
5. Korchemniy, V.G. (2007), Khorostkivsky dendrologichny park — zelena skarbnyia Zahidnogo Polissia [Khorostkivsky arboretum — green treasury of West Podillya]. Ternopil, Ternograph, 264 p.
6. Oleksiv, T.M. and Pytluk, V.I. (2008), Dereva i kuschi dendroparku “Visokogirny” [Trees and bushes of Vysokogirny arboretum]. Ivano-Frankivsk, Foliant, 156 p.
7. Pryrodno-zapovidny fond Ukrainy: terytoriyi ta objecty zagalnodergavnogo znachennia (2009) [Protected areas of Ukraine: territories and objects of national importance]. K., Centr ekologichnoy osvity ta informaciyi, 332 p.
8. Kozak, T.I., Kulish, V.V., Kucela, O.Y. et al. Ed. by V.I. Parpan, (2010), Rosliny dendrologichnogo parku «Drugba» imeni Z. Pavlyka: catalog-dovidnyk [Plants of Drugba arboretum named after Z. Pavlyka]. Ivano-Frankivsk, Vasyl Stefanyk University, 28 p.
9. Chuprina, P.Y., Parhomenko, L.I. and Klymenko, Y.A. (1992), Kulturnaya i dekorativnaya dendroflora Prikarpatya i Zakarpattia [Cultural and decorative dendroflora of Prykarpattia and Transcarpathia] Introduciya i akklimatizaciya rastenyi [Introduction and acclimatization of plants], N 17, pp. 33—45.

Рекомендував до друку С.І. Кузнецов
Надійшла до редакції 03.08.2015 р.

Е.Н. Байрак¹, Ю.А. Клименко², А.А. Ильенко³

¹ Государственная экологическая академия
последипломного образования и управления,
Украина, г. Киев

² Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

³ Государственный дендрологический парк «Тростянец»
НАН Украины, Украина, Черниговская обл.,
Ичнянский р-н, с. Тростянец

МОНИТОРИНГ СОСТОЯНИЯ НЕКОТОРЫХ ЗАПОВЕДНЫХ ДЕНДРОПАРКОВ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ

По результатам научной экспедиции, которая состоялась во время Всеукраинского научно-практического семинара на тему «Социально-экологическая роль заповедных дендропарков Украины» (июль 2015 г.), приведена оценка состояния дендрофлоры и соответствия заповедному статусу четырех дендропарков общегосударственного значения: «Хоростковский», «Гермаковский» (Тернопольская обл.), «Высокогорный» и «Дружба» (Ивано-Франковская обл.).

Выявлено, что все исследованные дендропарки, заложенные во второй половине XX ст. как коллекции дендрофлоры местных и интродуцированных видов и культиваров с целью их апробации в разных условиях равнины и горной местности, отличаются по видовому составу растений, принципам ландшафтного строительства, подчинению, площади, этапам развития, состоянию насаждений и функционированию питомников. По составу дендрофлоры изученные объекты образуют такой ряд в сторону увеличения: «Хоростковский» — 187 видов и культиваров, «Дружба» — 204, «Высокогорный» — 213, «Гермаковский» — 282 таксона. По результатам анкетирования участников семинара самый высокий рейтинговый балл с учетом ряда показателей получил дендропарк «Высокогорный».

Установлены негативные тенденции развития дендропарков, в частности, таксономическая и ландшафтная деградация («Хоростковский», «Гермаковский»). Предложены мероприятия по оптимизации посадок и улучшению системы ухода за ними. Показано, что по структуре, деятельности, значению исследованные объекты соответствуют статусу дендрологического парка общегосударственного значения как на-

учно-исследовательского природоохранного учреждения, а их состояние в целом удовлетворительное.

Ключевые слова: дендропарки общегосударственного значения, дендрофлора, сохранение.

О.М. Bayrak¹, Yu.O. Klymenko², O.O. Ilyenko³

¹ National Ecological Academy of Post-graduate
Education and Management, Ukraine, Kyiv

² M.M. Gryshko National Botanical Garden,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

³ State Dendrological Park *Trostyanyets*,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Chernigiv Region, Trostyanyets

MONITORING OF STATE OF SOME RESERVED DENDROPARKS IN WESTERN UKRAINE

In a result of scientific expedition, held as a part of a Ukrainian scientific seminar “The social role of reserved dendrological parks in Ukraine” (July, 2015), the assessment of state and accordance to the reserved status of four national dendrological parks is given: “Khorostkivskiy”, “Germakivskiy” (Ternopil region), “Vysokogirnyj” and “Druzhba” (Ivano-Frankivsk region).

It is found out, that each of observed parks, which were founded at the second half of XX century as the dendrological collections of local and introduced species and cultivars in order to test them in different conditions of plain and mountain locations, differ in plant species, principles of landscape construction, submission, area, the stages of development, the actual state of plants and functioning of seed-plots. Quantitative indexes of dendrological flora are the following: “Khorostkivskiy” — 187 species, “Druzhba” — 204, “Vysokogirnyj” — 213, “Germakivskiy” — 282 taxon. The questionnaire of the seminar participants shows, that park “Vysokogirnyj” has received the highest assessment in accordance to the range of criteria.

The negative tendencies of dendrological parks' development were found out, in particular the taxonomical and landscape degradation (“Khorostkivskiy”, “Germakivskiy”). Measures in order to optimize plants and to improve the care system are stated. It is also shown, that examined parks in their structure, activities, meaning have the status of national dendrological parks as scientific institutions and that their actual state is satisfactory.

Key words: national dendrological parks, dendroflora, preservation.